

Lajtai L. László

Historizmus és az 1848 előtti magyar történetírásban¹
Néhány észrevétel Wenzel Gusztáv 1856-os historiográfiai tanulmánya fényében

Írásom kiindulópontját egy látszólag másodrendű probléma jelenti: tűnjék bármennyire is meglepőnek, a *nemzeti történelem* szintagma az 1850 előtti magyar irodalomban lényegében ismeretlen.² A szó szerkezet második eleme ugyanis csak az 1840-es évektől adatható.³ Ekkori jelentése ráadásul nem vonatkoztatható még sem az antik eredetű *historia*, sem az akkor már Magyarországon is terjedőben lévő kortársi német felfogás, az

¹ A tanulmány az OTKA 85962 számú pályázatának keretében készült.

² Itt kell megjegyezni, hogy a *történelem* mellett az előbbi írásos megjelenítését sokáig magába foglaló *irodalom* szóalak is a tág értelemben vett nyelvújítás korszakának a szülötte. Ráadásul az 1780-as és 1840-es évek között egyértelműen magyar terminusnak érzett és akként használt *literatúra* helyett a történeti témájú írásaival és előadásaival elhíresült egyetemi történeti segéd tudomány- és magyartanár, Horvát István az első, aki alkalmanként már az 1830-as évek eleji egyetemi előadásaiban is a – feltehetőleg Szemere Pál által kiötlött – *irodalom* szóalakat használja (természetesen még nem a szó 19. század második felében leszűkülő műalkotás-centrikus értelmében). Az *irodalom* kifejezés ezután az 1840-es évek elejétől lép viharos sebességgel az odáig egyeduralgkodó, szemantikailag lényegében vele azonos *literatúra* helyébe. SZILI József: A magyar „literatúra” szó története. In: UÓ: *Az irodalomfogalmak rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 26-44. Vö. HORVÁT István: *Magyar irodalomtörténete*. Szerk. VAJTHÓ László. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Debrecen, é. n. 103, 136. (*Magyar Irodalmi Ritkaságok*, XXVIII.)

³ A *történelem* 1842-ben a Magyar Tudós Társaság első titoknoká, Döbrentei Gábor írásában (‘több történet’ értelemben), a *történész* pedig 1836-ban (Fogarasi János *Magyar és német zsebszótárában*, illetve – hasonló, de kissé bonyolultabb formában – 1802-ben Percsényi Nagy Lászlónál *történetész* (*Historicus*) alakban) jelenik meg egyáltalán először. Vö. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. Főszerk. BENKŐ Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 974.; SZILY Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Hornyászky Viktor kiadása, Budapest, 1902. 347. Mint Szily megjegyzi: „A forradalom előtti szótárak nem ismerik; először 1851: *A legújabb magyar szavak, kiegészítő pótlékul minden eddig megjelent szótárakhoz*. Összeszedte Bloch Móricz.” Uo. 594.

immár nyelvtanilag is egyes számú alakként értett *Geschichte* fogalmára. Saját – szerény korpuszon nyugvó – empirikus kutatásaim eredményére támaszkodva viszont arra a következtetésre juthatunk, hogy a *történelem* neologizmus használata a magyar nyelvű irodalomban 1850-től hirtelen igen elterjedté kezd válni.⁴ Sőt, ettől az évtizedtől kezdve a vonatkozó szemantikai mezőből nagy léptekkel szorítja ki a korábban terminusértékkel bíró, sok esetben évtizedekig egymás szinonimájaként használt *historia*, *történetek*, illetve *történet* szóalakokat. E megállapítás különösképp igaz már az 1860 előtt született egyetemes történelmi tárgyú, a történelem iskolai oktatásával és elméletével kapcsolatos fordítások illetve eredeti írásművek címhasználatára.⁵

Ez a szóhasználatban bekövetkező változás mindazonáltal a kortársak számára sem maradt észrevétlen. A magyar nyelvű historiográfiában – tudomásom szerint – elsőként a jogtörténész Wenzel Gusztáv⁶ figyelt fel a jelenségre, melyet egy 1856-ban publikált és szoros értelemben is historiográfiainak tekinthető összefoglalójában tett explicitté. Nem érdektelen megfigyelni, hogy a szó neologizmus voltát vagy már nem érzékeli (néhány

⁴ A 19. század közepi magyar nyelvű címadási gyakorlat feltérképezéséhez lényegében a Petrik-féle könyvészet retrospektíve frissített adatbázisát tekintetem át: PETRIK Géza [2003]: *Magyar életrajzi lexikon* [elektronikus dok.] Főszerk. KENYERES Ágnes. Arcanum, Budapest, DVD-ROM.

⁵ Lásd pl. PÜTZ Vilmos: *Az ó, közép és ujkorbeli földirat' és történelem' alaprajza. I–III. A' középtanodák' és felsőbb nemzeti iskolák' használatára.* Pütz Vilmos után magyarította Vincze Paulin. Horák és társa, Esztergomban, 1850–1851.; HUNFALVY János: *Egyetemes történelem. I–III.* Emich Gusztáv' sajtója, Pest, 1851.; KISS Lajos: *Ó kori földrajz és történelem.* Algymnasiumok számára. Emich Gusztáv könyvnyomdája, Pesten, 1853.; MAÁR Bonifác: *Egyetemes történelem melyet érettebb ifjak és olvasók számára irt. I. Öskor.* 2 rész. Nyomatott Sauerwein Géza betűivel, Győrött, 1853–1854.; BUMÜLLER János: *Általános földirat és történelem. I. Ó-kor.* Gymnasiumok és reáltanodák alsóbb osztályai használatára tankönyvül. Az eredeti kéziratból fordította Dr. Falk Miksa. Hartleben K. A. sajtója, Pesten, 1855.; BAKSAY István: *Eszmetöredékek a történelem hatása s tanítása körül.* In: *A Rimaszombatban egyesült protestans gymnasium II^{dik} évi programja, melylyel a t. c. előljárók, szülék s a tudomány és művelődés ügybarátai a folyó 1855. évi július 9., 10. és 11^{dik} napjain tartandó nyári közvizsgákra tisztelettel meghívatnak Baksay István, ez évi igazg. által.* Nyomtatta Werfer Károly és társa, Rimaszombat, 1855. 3-5.; ISM. SZERZ.: *Értekezés: A Történelem előadásának iránypontjai iskoláinkban.* In: *A miskolczi kath. al-gymnasium programja 1854/5^{ik} tan-évre.* Negyedik folyam. Nyomatott Tóth Lajos Cs. Kir. Szabadalmazott Könyv nyomdájában, Miskolcson, 1855. 3-9.; WENZEL Gusztáv: *Magyar történelem, vagyis történetkutatás, történettudás, és történetírás Magyarországbán. Kelet népe. Magyar irodalmi csarnok és időszaki szemle.* Első évi folyam. 2 köt., 1856. 134-146, 223-244. Az 1850–1860-as évek magyar historiográfiájának átfogó bemutatásáról lásd különösen R. VÁRKONYI Ágnes nagy összefoglalóját: *A pozitivistá történetészlelet a magyar történetírásban. I–II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

⁶ A német-olasz anyanyelvű, katonacsaládban született Wenzel (1812–1891) Pesten szerzett bölcsészeti és jogi doktorátust, előbb József nádor fiának tanítója, majd a bécsi *Theresianum* és a pesti egyetem jogi professzora (1866-tól rektora) lett, miközben 1846-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, utóbb 1858-ban rendes tagjává választotta.

évvel első írásos előfordulása után!), vagy erre, nem kevésbé beszédes gesztusként, nem kívánja felhívni az olvasói figyelmét. Az immár szakkifejezésként értékelt szóalak Wenzelt messzire vezető, sőt, első látásra ellentmondásosnak látszó elméleti és módszertani következtetések levonására készíti:

Egyébiránt czélszerűnek látszik, mindjárt itt azon különbségre figyelmeztetni, mely egyrészt a latin „historia”, franczia „histoire”, olasz „storia”, angol „history” stb.; másrészt pedig a német „Geschichte”, magyar „történelem” stb. szavak szó szerinti jelentése közt létezik. Az előbbiek mind a görög ιστορειν (elbeszélni) igéből származnak; úgy, hogy ezeknek tekintetében az itt szóban lévő tudománynak sulypontja az elbeszélésben volna. Az utóbbiak mélyebb felfogást tanusítanak, mert nem csak az elbeszélésre hanem közvetlenül annak tárgyára (das, was geschehen ist; arra a mi történt) vonatkoznak, s így a történeti igazságot első sorba helyezik.

De bármint legyen ez, ma mindezen kifejezések határozott értelemmel felruházott műszavakká váltak már, melyeknek a polgárisodott és művelt világ minden népeinél azonos jelentése van. S ez a tulajdonképi történettudomány, melynek két lényeges momentumja van: 1) hogy egyedül és kizárólag valódi eseményekkel és tényekkel, azaz avval mi történt foglalkozik; és 2) hogy ezeknek elbeszélésében és leírásában oly modort követ, mely tárgyilagos sajátságainak és a történelem tudományos mivoltának s magasztos gyakorlati hivatásának és rendeltetésének megfelelően.⁷

Wenzel egyrészt a szóhasználatban megmutatkozó, nemzeti látószögenként változó episztemológiai tapasztalatok történeti különbözőségét rögzíti; másrészt a tudományos műszóvá válás összefüggésében a kulturálisan eltérő historiográfiai hagyományok egyetemes érvényűvé válását hangoztatja. (Ezáltal mintegy probléma nélküli, kölcsönös „lefordíthatóságukat/felcserélhetőségüket” sugallja.)

E bevezetőképp felvázolt szótörténeti fejtegetés célja az, hogy ráirányítsa a figyelmet arra a módszertani hozadéokra, amely a német fogalomtörténet magyar kontextusra való alkalmazásából nyerhető. Jóllehet Wenzel magyar nyelvű tanulmánya csupán egyetlen adalék annak dokumentálásához, hogy a kortárs magyarországi historiográfiai gondolkodás érzékeli (a Reinhart Koselleck által *historia magistra* terminussal jelölt) évezredek történetírói gyakorlat fokozatos „Geschichte”-típusú történelemkonceptióvá alakulását.⁸ Gondolatmenetének a követése mindazonáltal számos ponton segít megérteni a *saját történelem*

⁷ WENZEL Gusztáv: *i. m.* 135-136.

⁸ KOSELLECK, Reinhart: *L'expérience de l'histoire*. Gallimard – Seuil, Paris, 1997.; Uő: *Elmúlt jövő*. A történeti idők szemantikája. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz, Budapest, 2003.

megismerése és társadalmi megismertetése iránti igény 19. század eleji és közepi megnövekedésének jelenségét, és vele szoros összefüggésben az általam *a posteriori* „nemzeti történelemként” aposztrófált problematika korszakbeli alakulásának historiográfiai vonatkozásait.

A korabeli és – lényegében a 18. század végi, 19. század eleji kialakulása óta – máig ható „nacionalista doktrinális mag”⁹ elvárásai fényében definiált nemzeti kultúrafelfogás szervesen hozzáilleszhetőnek tűnik ugyanis a modern historista történelemkoncepció kialakulásához és az ahhoz szorosan kapcsolódó intézményesülési folyamatokhoz. A kulcskérdést – véleményem szerint – a magyar (sőt általában az európai) kontextusban paradigmaértékűnek tekinthető német kései *felvilágosult* történetírás *historistává* alakulása jelenti. E folyamat során az egyszerre territoriális-politikai, etnikai-kulturális és belső forrásból megújuló (*organologikus* illetve *autopoietikus*) jövőorientált kiteljesedés értelemben definiált nemzet¹⁰ a korabeli történetírások számára – mind tematikai, mind ontológiai-episztemológiai státusza vonatkozásában – kiemelkedő helyzetbe került.

Az átmenet kérdése számos ponton, így ismeretelméleti tekintetben is homályosnak és ellentmondásosnak tűnik, értelmezését azonban megkönnyíti a tudományfilozófus, Békés Vera által – elsősorban a korabeli nyelvtudomány vonatkozásában – kidolgozott ún. „hiányzóparadigma-modell” alkalmazása.¹¹ A modell használhatóságát a szerző hangsúlyosan az általa „göttingai paradigmá”-nak nevezett jelenség kialakulásával, hatástörténetével, majd fokozatos háttérbe szorulásával igazolja, illetve dokumentálja.¹² A „göttingai paradigma” egy

⁹ A kollektív *önrendelkezés*, *önazonosság* és *egység* biztosítása érdekében konkrét politikai cselekvésre ösztönöző – leíró értelemben „nacionalistának” nevezhető – ideológia az alábbi, korábban nem létező doktrinális mag köré szerveződik: 1) a világ saját egyediséggel, történelemmel és sorssal rendelkező nemzetekre oszlik 2) minden politikai és társadalom feletti hatalom forrása a nemzet; az iránta érzett lojalitás minden egyéb lojalitás fölött áll 3) minden szabad embernek tartoznia kell valamely nemzethez 4) minden nemzetnek szabadon kell rendelkeznie önmaga felett, mivel a világ békéje és az igazság megköveteli a nemzetek önrendelkezését. SMITH, Anthony D.: *National Identity*. Penguin Books, London, 1991. 74.

¹⁰ KOSELLECK, Reinhart: *Nép, nemzet, nacionalizmus*, tömeg. Bevezetés. Ford. Vincze Ferenc – Klement Judit. *Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat*. 10. évf. 37. (november). 2009, 5-15.

¹¹ BÉKÉS Vera: *A hiányzó paradigma*. Latin Betűk, Debrecen, 1997.

¹² Az 1734-ben hannoveri területen, de a – perszónalunióknak köszönhetően – brit uralkodó által alapított Georg-August Egyetem az angol és skót empirizmus és a német filozófiai és hermeneutikai hagyományok közötti kulturális transzferek valóságos laboratóriumaként a berlini tudományegyetem szellemi előképének tekinthető. A berlinit ugyanis a göttingai egyetem mintájára alapította 1810-ben a neohumanista Wilhelm von Humboldt, hogy általa továbbfejlessze a kutatói és tanulmányi szabadság, valamint a – ma úgy mondanánk – transzdiszciplináris kutatások eredményeit, miután néhai alma matere a napóleoni háborúk idejére véglegesen elveszítette korábbi vezető intellektuális pozícióját. MARINO, Luigi: *Praeceptores Germaniae*:

markánsan antikarteziánus gondolkodásmód, mely utóbb szinte hozzáférhetetlenné vált (a pozitívista paradigmaváltás diszkreditálta), s lényege az összemérhetetlenség (*inkommenzurabilitás*) és dialogicitás módszertani előfeltevéseire építő beállítódás. Ennek köszönhető az imént utalásszerűen felvázolt új típusú nemzetfelfogásnak a predomináns kulturális pozícióba emelkedése, mely a 18–19. század fordulójától kezdve a „nemzeti történelem” koncepciójának magyarországi megfogalmazódását és térnyerését döntően elősegíti.

A historizmus kutatástörténete természetesen igen szerteágazó, megítélése pedig sokszor már a módszertani alapvetések szintjén is jelentősen eltér. Leegyszerűsítve: egyfelől, szűkebb értelemben, a Barthold Georg Niebuhr (1776–1831) utáni, általában Leopold von Ranke (1795–1886) nevével fémjelzett empiricista módszertanú német idealista (*Ideenlehre*) történetírói iskolát szokás érteni rajta. Ez a mintaadó irányzat a német területeken a 19. század első harmadában bontakozott ki, eszmetörténeti vonatkozásban a múlt század fordulója táján került először válságba, uralkodó (németországi) tudományos pozícióját azonban a második világháború végéig szívósan megőrizte, sőt elemeiben máig őrzi.¹³ Van azonban a historizmusnak egy lényegesen tágabb, az új és régi historisták által egyaránt előszeretettel hangoztatott, kevésbé társadalom- és tudománytörténeti kiindulópontú értelmezése. Eszerint a historizmus a modernitásra jellemző olyan általános kulturális beállítódás, amely történetivé kívánja tenni az emberi létezés valamennyi (érzelmi, gondolati és cselekvésbeli) regiszterét, miközben azok egzisztenciális relativitására reagál. Teszi ezt nemcsak a nietzscheánus történelemszemlélettel, de a modernitás sokkal általánosabb (politikai, vallási, intellektuális és művészeti) kereteivel is összhangban, amelyek összességében a 18. század végétől kezdve ostromolják folyamatosan a normatív megnyilatkozások intézményeit.¹⁴

Göttingen 1770–1820. Übers. von Brigitte Szabó-Bechstein. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1995. (Göttinger Universitätschriften Serie A: Schriften, Band 10); IGGERS, Georg G.: The University of Göttingen 1760–1800 and the Transformation of Historical Scholarship. *Storia della Storiografia.* 1. 2., 1982. 11-37.

¹³ Elsősorban ebben az értelemben fejt fel filozófiai, ideológiai, társadalmi, valamint politikai gyökereit és tárgyalja létrejöttét, intézményesülését, belső ellentmondásait, majd felbomlását a „német történeti iskola” máig legjelentősebb német monográfiája és egyben szigorú kritikusa, IGGERS, Georg G.: *A német historizmus. A német történelemfelfogás Herdertől napjainkig.* Ford. Telegdy Bernát – Gunst Péter. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.

¹⁴ Vö. ESCUDIER, Alexandre: De Chladenius à Droysen. Théorie et méthodologie de l’histoire de langue allemande (1750–1860). *Annales HSS.* 58. 4., 2003. 743-777.

A historizmus eredetiségét és radikális újdonságát megszokottan azzal érzékeltetik, hogy szembeállítják a felvilágosodás és a historizmus képviselőinek a *történelmi változás* mibenlétéről vallott markánsan különböző felfogását. Ezen a ponton a német historizmus monográfusa, Iggers és a történetírás elméleti kérdéseit vizsgáló Frank Ankersmit között a historizmus jelentőségéről, illetve a német felvilágosult és historista történelemfelfogás eltérő kontinuitás- és diszkontinuitás értelmezése körül folyó polémiában¹⁵ az utóbbi részéről kifejtett gondolatokat idézem, mivel nemcsak a modern történetírás lényegét érintő, ezért rendkívüli jelentőségű historiográfiai vita magvára tapintanak rá, de saját témánk számára is alapvetőek:

„[a] historisták nagyságát az adja, hogy amellet az ösztönösen [...] elfogadhatatlannak tűnő nézet mellett érveltek, miszerint a változás egy tudati konstrukció. A historisták úgy jutottak e következtetésre, hogy felismerték: a történelmi változás nem pusztán egy történelmi létező járulékos tulajdonságait érinti, de magát a lényegét is. Ez a felismerés vezette őket arra, hogy feladják a hitet egy olyan változatlan esszenciában, ami a történelmi objektumban „a változás szubjektumaként” funkcionálhatna. Ebből következőleg „a változás szubjektuma” nem egy változatlan szubsztanciával azonos, hanem azzal a történelmi beszámolóval, mely a történelmi változásból fakad. És mivel e történelmi beszámolót állítások sora alkotja, ez szükségképpen vezet az állítás ontológiájának átalakulásához a kijelentéssor ontológiájává. Kétségtelen, hogy ez csupán a historista érvelés ex post facto rekonstrukciója, és mint ilyen, csupán része az igazságnak. [...] nem vallották [ti. a historisták] egészében azt a tökéletesen nominalista elképzelést a történelmi változásról, amit az imént felvázoltam, és ehelyett félúton megálltak az aufklérista esszencializmus és azon nominalista változásokon között, mely kortárs filozófiai fogalmainknak jobban megfelel. Felmerül a kérdés, vajon hogyan sikerült elfoglalniuk ezt a köztes pozíciót?

Itt kerül a képbe a „történelmi eszme” fogalma, mely a historizmus logikai sarokköve. A historisták szerint egy nemzet, állam, nép stb. lényege a „történelmi eszme” volt, egy olyan esszencia, ami a történésznek lehetőséget teremt történelmi fejlődésük magyarázatára és megértésére. Először is, ez az esszencia nemigen hasonlított a felvilágosodás történelmi ontológiájának az esszenciájára. Inkább egyfajta arisztotelészi entelekeia volt, a dolgokban magukban rejlő inherens alapelv, mely a történelmi fejlődésen keresztül vezérli

¹⁵ ANKERSMIT, Frank R.: A historizmus. Szintézis-kísérlet. Ford. Szeberényi Gábor. *Aetas*. 18. évf. 3-4., 2003. 189-204; Uő: Válasz Iggers professzornak. Ford. Szeberényi Gábor. *Aetas*. 18. évf. 3-4., 2003. 210-214; IGGERS, Georg G.: Megjegyzések F. R. Ankersmit „*Historizmus. Szintézis-kísérlet*” című írásához. Ford. Szeberényi Gábor. *Aetas*. 18. évf. 3-4., 2003. 205-209.

őket. Ez mint ilyen, nem volt azonosítható egy változásban lévő dolog semmilyen változatlan tulajdonságával, mint a felvilágosodás változás-szubjektuma. Ebben volt forradalmi a historizmus, és ezért állítom, hogy a történelmi eszme historista fogalma jelenti a történetírás eddigi egész történetének legnagyobb forradalmát. Másrészt viszont a historisták nem tudtak ellenállni a csábításnak, hogy ne objektivizálják a változás eme új, kifinomult szubjektumát azzal, hogy a történelmi eszmét, ezt az entelekheiót a múlt valóságában benne rejlőnek tételezték. A historisták szerint tehát a történelmi valóságot nem csupán a változó dolgok, és az ezek változásáról szóló történelmi beszámolók alkotják, hanem három tényező: a történelmi jelenségek, a történelmi beszámolók és a „történelmi eszmék”, melyek – így vagy úgy – a történelmi jelenségeket determinálják. [...]

[A]z aufklérista objektiváció egy olyan történelmi valóságban konkludált, melyet esszenciálisan önazonosnak megmaradó entitások alkottak – ez a felvilágosodás kori történetírás merevségének és hajlíthatatlanságának oka, szemben a historizmus finom alkalmazkodóképességével. A historista objektiváció a történelmi változás határtalanságából indul ki, mivel az entelekheia mindazon történelmi változásnak teret hagy, melyet a történész a múltban csak látni (vagy belátni) akar. E ponton ismerhetjük fel az (onto)logikus felszabadulás lehetőségét, melyet a historizmus teremtett meg, illetve – általánosabban – a kultúra és társadalom fogalmainak drámai historizálását, ami olyannyira jellemző a 19. századi gondolkodás jelentős részére.

Ez retorika és objektivitás egymással szorosan összefüggő kérdéseihez vezet el. [...] Ahogy maguk a felvilágosodás kori történészek is kiválóan látták [...] a változás fogalma az az ok, ami miatt a történelmi tudás sosem lehetett több mint csupán „valószínű”. A másik következtetés, [...] amit az aufklérista történészek szintúgy elfogadtak [...], hogy a múlt történelmi ábrázolásának a retorika lényegi eleme. Mivel ha tudásunk a múlttól csupán „valószínű” (a szó eredeti arisztotelészi, és nem mai statisztikai értelmében), sok múlik a történészek retorikai tehetségén, hogy érvelésük korrekt voltáról hallgatóságukat meggyőzzék. [...]

Minden megváltozott azzal, hogy a historisták elvetették az állítás ontológiáját. [...] Mi több, lévén a historisták (kétségtelenül különös) idealista metafizikájában a történelmi eszme valóban ugyanannyira eszme [idea] volt (mint amennyire a történelmi valóság része is), a történelmi eszme történelmi rekonstrukciója – végső soron – az eredeti tökéletes mása lehetett. A történész feladata a historisták szerint, hogy a történelmi eszme szöveges „mimézisét” adja. Így a felvilágosodás kori történetírás által nyújtott, pusztán „valószínű” tudás helyett a historisták immár egy olyan történelmi tudás igényével léphettek

*fel, mely olyan bizonyosság erejével bírt, ami vetekedett az analitikusan igaz állításokéval. A tökéletes másolat létrehozásának alapfeltételei: 1.) megfelelő tájékozottság a forrásokban; 2.) a retorika kiküszöbölése (mivel a történeti objektivitás a történész részéről tökéletes episztemológiai önmegegyeztetést kíván). Csak és kizárólag ezen feltételek teljesülése esetén lehet képes a történész objektív és igaz leírást adni a múlttól.*¹⁶

Szűkebb témánk, tehát a nemzetitörténelem-problematika hazai kiformalódása szempontjából a *historista* (értsd: modern és szakszerű) történetírás egyik legfőbb kortársi vonzereje épp abban rejlett, hogy a 19. század előtti (keresztény, illetve a felvilágosodás által laicizált) üdvtörténeti koncepcióhoz¹⁷ hasonló *koherens világképet* volt képes nyújtani befogadói számára. Ennek során a történész egy explicit transzcendencia megnevezése nélkül is képessé vált arra, hogy elbeszélése tárgyában egyesítse a múltat (hagyományt), a jelent (rációt) és a jövőt (tökéletesbülést).¹⁸ Anthony D. Smith mutat rá arra, hogy a nemzet szempontjából *érvényes* történelem megalkotásában különösen a múlt kiemelten fontos sűrűsödésű pontjai, az úgynevezett „aranykorok” megfelelő formába öntése játszik kulcsszerepet. E nemzeti „aranykor” legfőbb jellemzője, hogy mindenkori birtokosának *autentikusságot* kölcsönöz. Autentikusság alatt egyszerre értendő a vitathatatlan valakihez tartozás, a romlatlan őseredetiség és hitelesség másoktól megkülönböztető minőségi jegyeinek hármassága. Második jellemzője – az időbeni önazonosság és folytonosság biztosításán túl – a térbeli önazonosság, azaz az *őshonosság* vagy legalább térbeli folytonosság hangoztatása. Az utóbbi kettő szerves folytatása a generációk közötti, más szóval genealógiai és kulturális *folytonosság* hangsúlyozásának, amely az aranykor harmadik jellemzőjének tekinthető. A nemzetileg releváns aranykorok tartalmaznia kell végül mindazokat az elemeket, amelyek az adott közösség *kollektív méltóságának* a megteremtését és fenntartását szolgálják, valamint, ötödik kritériumként, már kezdeti állapotában is magában kell rejtene a közösségnek a jövőben kibomló *sorsát*.¹⁹ Csak és

¹⁶ ANKERSMIT, F. R.: Válasz Iggers professzornak. 211-213.

¹⁷ LÖWITH, Karl: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Ford. Boros Gábor és Miklós Tamás. Atlantisz, Budapest, 1996.

¹⁸ SMITH, A. D.: *National Identity*. 96.; GYÁNI Gábor: Fin de siècle-történetírás, In: Uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 33.

¹⁹ „A közösség sorsának nyitja az aranykor emlékeiben rejlik, melyek hevenyészett iránytűt, »térképet« és »magatartáskódot« adnak ahhoz az úthoz, amelyen a közösség tagjai visszatérhetnek etnikai alapértékeikhez, és megvalósíthatják »belső lényegüket«. Így talán elnyerhetik a halhatatlanságnak azt az egyetlen formáját, amelynek jelenleg értelme van: az utókor kedvező ítéletét.” SMITH, Anthony D.: Az „aranykor” és a nemzeti újjáéledés. Ford. Heil Tamás. *Café Babel* 19, 1996. 20.

abban az esetben lehet azonban hosszú távon is életképes ez az aranykor, ha a fentebbi feltételek kielégítésén túl empirikus úton is – azaz a módszertani kritika eljárásaival megtisztított források által igazolt értelemben – *autentikus*, a szaktudomány által hitelesített *múltat* bocsát egy adott közösség rendelkezésére, mely kellően szilárd alapokon áll ahhoz, hogy ellen tudjon állni a 18–19. századtól egyre erősödő demitologizációs folyamatoknak. Végezetül pedig kellően *inspiratívnak* kell lennie ahhoz, hogy a jelenben is „működőképes” legyen, azaz követésre ösztönözze aktuális örököseit, illetve – ez utóbbival szoros összefüggésben – elégségesen gazdagnak kell bizonyulnia ahhoz, hogy folytonosan, azaz a mindenkori jövőben is *újraértelmezhető* maradjon.²⁰

Mindezek után immár visszakanyarodhatunk Wenzel Gusztáv 1856-ban publikált, a magyar történelem és szakszerű megírásának alakulástörténetét tárgyaló tanulmányához. Wenzel alapvetően a *történelem* megismerhetősége és megismertetésének három egymásra épülő szintjéről értekezik, azaz a hiteles források feltárásáról (*történetkutatás*), azok megértéssel párosuló egyénenkénti befogadásáról (*történettudás*) és a rajtuk nyugvó elbeszélés megfelelő tartalmú és minőségű írásba foglalásáról (*történetírás*).

Wenzel írásából jól kibontható a „historista krédó” jó néhány alaptétele. Ezek egyik sarokpontja az Ankersmit által hosszabban tárgyalt változásfogalom tudományra alkalmazott globális – helytől, időtől, sőt tudományszaktól is független –, ugyanakkor nem lineáris vagy teleologikus értelmezése:

„[A] tudománynak, mely egyébiránt a külső életteli szoros összefüggésénél fogva, ennek minden változásaiban szintén részesül, belső élete is van. Soha nem állapodik meg; hanem az emberek szellemi működésének folytán új meg új irányokba fejlődik ki, emelkedik, tovább terjed, tévedésekbe is süllyedhet. S a mint általában minden tudományról; úgy áll ez különösen a történelemről.”²¹

Saját korának múltfelfogása Wenzel szemében a felvilágosodás („magát philosophiainak hirdető korszak”) ideologikusnak értékelt múltfelfogásával szemben tételeződik *par excellence* történetinek. Számára e *történetiség* elsődleges értelme a jelenbeli használhatóságából fakad, amely használhatóság

²⁰ Hiszen az aranykorok végül is a közösség történetének olyan korszakai, melyeket úgy választottak ki és értékelték újra, hogy tekintettel voltak a) a jelenbeli társadalmi és politikai szükségletekre (ekkor a jelen alakítja a múltat), b) a múlt sajátos tulajdonságaira, melyeket a hagyomány, a közmegegyezés és lehetőleg a modern tudomány is elfogad (ekkor a múlt formálja a jövőt), és végül c) a múlt írott vagy orális források általi továbbörökítésére. Uo. 24.

²¹ WENZEL Gusztáv: *i. m.* 238.

azonban maga is történeti, ezért – *per definitionem* – meghaladható, sőt szükségképpen folytonosan meghaladandó.²²

„Századunkat sokan történeti századnak nevezik. Nem mintha annak jellemét egyedül a multkor tényezői és irányai határoznák meg, s minden mit ezek magukban foglaltak, már azért időnkre is hatni képes vagy hivatott volna. Mert régiségek vagyis antiquitások, t. i. a közt, mi hatályos tényezőként az élet köréből örökre eltűnt, és azon ismeretek közt, melyeket korunkban valóságos történetnek tekintenek, nagy különbség van. Azon értelemben nevezik századunkat történeti századnak, mert a mámor, melybe a legközelebb mult, magát philosophiainak hirdető korszak ideologicus iránylatai az emberiség életét süllyesztették vala, elvégre megszűnván, átlátni kezdjük megint, mikép valamint gyakorlatilag a multkor tapasztalásainak javunkra fordítása minden léviszonyaink rendezésére és minden életcélök és irányok utáni ügyekezéseinkre nézve főfontosságú; alig van tudomány, mesterség vagy művészet, mely a mult idők tanulmányainak felhasználása által nevezetes lendületet nem nyerne, s melyben a történeti elemnek művelése a legkedvezőbb eredményeket nem idézné elő; – szóval azon értelemben, hogy a történet és történettudomány az őket illető jogba, melyből a XVII. és XVIII. századok mostoha viszonyai által kivetköztetve vala, meg visszaállítatott.”²³

E történetivé tett dinamizált múltfelfogás korántsem l'art pour l'art kedvtelés, „multság”, hanem – egyébként jellegzetesen felvilágosult, sőt az antikvitásig visszavezethető „élet tanítómestere”-funkció továbbéléseként – immár a *kollektív tökéletesedés* alapvető (pedagógiai)²⁴ eszköze. Ezáltal a történelem szakszerű megismerése és megismertetése kettős tekintetben is eminens pozícióba emelkedik: egyfelől – transz-, pontosabban metadisziplináris jelentőségű – „tudománytermékenyítő”, másfelől pedig tevékeny nemzetépítő (ti. elsőrendűen a nemzet kulturális sajátosságait *megtestesítő* és szellemi teljesítményeit hitelesen megismertető) szerepe okán.

²² „A történetbuvárok fáradozásai folyton folyva gazdagítják azt [ti. a történelem tudományát] új adatokkal, s azon történettudás, mely p. o. husz vagy tiz évvel ezelőtt tökéletes volt, ma gyakran már nem elégséges. Azonkívül a történelem tudományos rendszere megváltozhatik, minek megint a történettudásra is van befolyása. [...] Ki [...] elvonja részvétét a történelem fejlődésétől, annak történettudása, ha mindjárt kezdetben tökéletes is volt, rövid idő alatt elavulhat.” Uo. 238.

²³ Uo. 236-237.

²⁴ „Igen természetszerű, hogy a közönség lefelé egészen a nép legalsóbb rétegeiig történeti elbeszélésekben és leírásokban gyönyörködik. A hazai történet e tekintetben legnagyobb vonzerővel bír; mert minden nemzet saját őseinek történeti szereplésére legszívesebben tekint vissza. A magyarnak ez azonkívül különös nemzeti jellemvonása. Innen foly az irodalomnak egyik fontos tiszte, a közönséget a multkor magasatosb képeivel és éltető eszméivel megismertetni. Ebben nem pusztán csak multság a cél; hanem azonkívül és inkább még oktatás és a nemzeti élet főkérdései iránti felvilágosítás.” Uo. 238-239.

„[L]étezik t. i. a történettudásban bizonyos termékenyítő erő, mely más tudományokban is virágokat és gyümölcsöket hajtani képes, azaz fontos igazságoknak feltalálásában és bebizonyításában a legcélszerűbb és legbiztosabb segédszerül szolgál. Egyébiránt magától értetik, hogy ezen hivatásának is a történettudás egyedül úgy tehet eleget, ha a történeti igazság tiszta meggyőződése által lelkesítetik, ha tehát kimerítő kútfői tanulmányokon alapul.

[A] történet iránti tiszteletet és szeretetet a közönségben ébreszteni és ápolni; a történettudást pedig más tudományok és általában a társadalom életcéljainak érdekében hasznosítani kell.

[A] történetírás minden nemzetnél a történelmi műveltségnek végső jele és eredménye. [...] A történetírás a statusok és nemzetek műveltségének egyik legszebb és legfontosabb eredménye; mely azoknak kulturai állapotát és szellemi életüknek irányait és jellemvonásait hiven tükrözi vissza.”²⁵

Mindezek fényében válik érthetővé a múlt – a jelen nézőpontjából értelemtelített – totális megismerésének jövőorientált igénye, azaz a *történelem* tárgykörébe tartozó vizsgálati terep lényegében parttalanná szélesítése, amelynek egyetlen – ám a tudományosság kritériumainak körülhatárolása szempontjából lényegi! – korlátját a hiteles források fellelése jelöli ki:

„[A] szoros értelmű történelmi irodalmat illeti e tekintetben [ti. „a tudomány valamint az élet kivánalmainak megfelelő tudás” terén] a kalauzi hivatás. Ez tehát ne szorítkozzék többé csak arra, hogy vezéreink és királyaink névsorát, születési és halálévéit, háboruit, más fejedelmekhez barátságos vagy ellenséges viszonyát; vagy a legnevezetesebb ütközeteket és békekötéseket stb. tisztába hozza. Ezek mind a hazai történetnek igen nevezetes momentumai; de a XIX. században a történettudásnak már terjedelmesebb láthatára van. Összes multkorunkat kell tekintetbe vennünk, s annak minden egyes részleteit biztos kútfői adatok alapján tanulmányoznunk. Itt tehát a magyar státus átalakulására, kifejlődésére, hatalmának emelkedésére, hanyatlására, szerencsés vagy szerencsétlen fordulataira stb. nem kevésbé mint a nemzetnek sorsára, koronkénti kulturai állapataira, vallásos és egyházi életére és fejleményére, szellemi vagy anyagi tekintetbeni felvirágzására vagy süllyedésére stb. kell figyelemmel lennünk. [sz]óval mindaz, mi bármi részben a status- és nemzeti életre nézve nevezetes, szintúgy tartozik ide, mint királyainknak és az országnak a világ eseményeiben szereplése. Csakha mindezek, s mi itt szintén még fontos, a multkort a jelenkorral összekötő történeti fonal iránt alapos és minden egyes adatra nézve kútfőileg igazolható ismeretekkel birunk, mondhatjuk történettudásunkat feladatához

²⁵ Uo. 238-240.

*képest elégségesnek. A mire nézve pedig kútfői tanulmányozásaink mellett is hiteles adatokra szert nem tehetünk, annak tekintetében a történeti igazság főtörvénye azt kívánja, hogy tudatlanságunkat őszintén bevalljuk.*²⁶

Wenzel nagyon is tisztában van (program)írása újszerűségével, amely a felvilágosodás „külsőséges” történeti ismereteivel szemben lényegében immár a – fentebb önelvű kifejlésként (*entelekheia*) definiált – *történelmi eszme* („szellemi áthatás”) fogalmával él.²⁷ Ezen új típusú történetírás kezdeteit Wenzel az 1820-as évek derekától, azaz a magyar történetírás által máig a politikatörténeti értelemben vett „nemzeti újjászületés” megindulásától származtatja:

„Egyébiránt a magyar történetírásban is beállt megint a fordulat, s mondani lehet, hogy a kerülből harmincz esztendő óta a nemzeti öntudat helyreállítása és illetőleg új ébredése, s annak folytán a gyakorlati élet tényezői átalában éreztették nálunk, mikép a történettudomány művelésében hiány van, melyen segíteni kell, s mikép névszerint a nemzeti történetírás új szellembeni emeléséről gondoskodni szükséges. [...] S miután így köz meggyőződéssé vált, hogy a magyar történetet művelni leginkább a magyarnak hivatása, hazánkfiak közül számos mások indultak már utánuk [ti. Virág Benedek²⁸ és Horvát István példája után].”²⁹

Legnagyobb formátumú képviselői azonban csak az 1830-as évektől léptek színre, akik – hazai sajátosságként – nem elsősorban az egyetemes („átalános”), hanem sokkal inkább a magyar („nemzeti”) történelem új elvek és módszerek szerinti (azaz forráskutatáson nyugvó, a történelmi eszmét tükröző és művészi kidolgozású) megírásán, pontosabban állandóan tökéletesítendő nagyelbeszélésén (*grand récit*, *master narrative*) dolgoznak immár:

„Megjegyzendő itt, hogy általán véve az újabb történetírásnak három osztályát lehet megkülönböztetni; t. i. a tulajdonképi nemzetit, az általánost és a művészeti³⁰. A nemzeti az egyes statusok és nemzetek történetével foglalkozik. Ez

²⁶ Uo. 237-238.

²⁷ „[a] történettudást illetőleg, bizonyos rendszer divatozott [ti. a XVIII. században], mely a történeti anyagnak szellemi áthatását még nem tette szükségessé, és azt külsőségei szerint foglalta egybe. A magyar történetben nem a nemzet vagy az ország és kifejlődési momentumainak történetét; hanem főleg csak a királyok életírásait keresték.” Uo. 236.

²⁸ VIRÁG Benedek: *Magyar Századok. IX–XIII.* Írta Virág Benedek, székesfej. megy. pap, néhai királyi profeszszor. Budán, Landerer Anna Betűivel, 1808; Uő: *Magyar Századok. MCCCII–MDXXXVII.* Budán, a királyi universitásnak betűivel, 1816.

²⁹ WENZEL Gusztáv: i. m. 243.

³⁰ „A művészeti történetírás [...] az, mely a bármi tekintetben legfontosabb vagy legnevezetesebb eseményeket, korszakokat és történeti fordulatokat kiemeli, s kútfői nem kevésbé, mint történetművészeti felvilágosításában és irodalmi átdolgozásában fáradozik. Ez tehát a nemzeti történet szűkebb köréből kibontakozik ugyan: de az általános történetírás eszményi magasságára

mindent tárgyának rendel alá, és csak annyiban emelkedik magasabb álláspontra, mennyiben az illető status vagy nemzet életében mutatkozó irányokat és nyilatkozó eszméket vezérfonalul követve, ezekhez képest egyszersmind azon nemesebb hivatást határozza meg, melynek azok megfeleltek. [...]

A magyarországi irodalomban eddig az általános történet önállólag nem igen műveltetett, s ezen irányban nagyobb részt csak tankönyveket vagyunk képesek felmutatni. Nagyobb figyelmet érdemel a magyar nemzeti [...] történetírás. [E] tekintetben Péczely, Jászay, Horváth Mihály és Szalay László munkáiban nemcsak kutatás, történeti felfogás és művészeti kidolgozás önállósága, hanem a fokenkénti tökélyesbülés félreismerhetlen jelei mutatkoznak.”³¹

Végezetül, elszakadva immár Wenzel tanulmányától – és ha csak utalásszerűen is –, azokra a historiográfiai folyamatokra szeretnénk rámutatni, amelyek a 19. század közepe előtti másfél évszázad leforgása alatt megérették és az országtörténeti összefoglalókban artikulálódó nemzetszöveg vonatkozásában nyilvánvalóvá tették, hogy a legalább fél évezredes jogi-politikai keretek között intézményesült rendi nemzethez tapadó fogalmi kereteket a 18-19. század fordulójától jól érzékelhetően elkezdte szétfeszíteni a nemzetről való gondolkodás sajátosan újszerű koncepciója. A 18. század folyamán egymásra torló eruditus, illetve felvilágosult, széleskörű forrásgyűjtésre, -kritikára és -kiadásra épülő szintézisek készültek, előbb döntően latin, majd átmenetileg jobbra német nyelven.³² Az 1790-es évektől növekszik a száma a magyar nyelven készült hazai tárgyú történelmi összefoglalóknak.³³ A fentebb kifejtettek értelmében, azaz a historizmus nemzeti múltfelfogása szerint azonban sem tisztán *nyelvi* alapon, sem az évszázados historiográfiai *hagyományok* kritikátlan folytatása révén nem minősíthető bármely történelmi produktum önmagában véve

mégis nem emelkedik.” WENZEL Gusztáv: *i. m.* 243. (Legnevesebb hazai példajaként gróf Teleki József *Hunyadiak kora Magyarországon* című – 12 kötetre tervezett, ám befejezetlen – nagymonográfiáját említi.)

³¹ WENZEL Gusztáv: *i. m.* 243-244.

³² HÓMAN Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon, In: Uó: *A történelem útja*. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette és az utószót írta Búza János. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 307-330. (*Milleniumi magyar történelem*)

³³ Első – mára teljesen feledésbe merült – példái az alábbiak: SZEKÉR Joákim: *Magyarok' eredete a' régi és mostani magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt. I-II.* Wéber Simon Péter költségével és betűivel, Pozsony és Komárom, 1791.; SVASTICS Ignátz, Csécsenyi: *A' magyarok' felséges tizmere. I-III.* mellyet Csécsenyi Svastics Ignátz a' Győri Püspökségnek Mosonyi Esperestségében Sz. Miklósi Plébános íra. Posonyban, Belnay György Aloysius' betűivel, és költségével, 1796.; GEBHARDI Lajos Albert: *Magyar Ország Históriaja. I-IV.* Gebhardi Lajos Albert munkáiból magyarázta Hegyi József megigazította, és 1803-ig folytatta Kultsár István. Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1803 (ez utóbbi lényegében kommentált fordítás).

„nemzetinek”. Az ilyennek ugyanis a „nemzeti” uralkodók kronologikus-annalista története helyett a *nép* (pontosabban az ekkor megjelenő műszó: a *nemzetiség*³⁴ által jelölt értelemben felfogott nemzet) organologikus, tehát a belső és külső hatások dialektikája következtében folytonosan fejlődő időbeli kibontakozását kell elbeszélnie. Az ilyen nemzeti nagyelbeszélés a nemzethez tartozók számára nyelvi, stiláris és koncepcionális tekintetben egyaránt közérthető, széleskörű befogadói egyetértést vált ki, miközben mindvégig a forráskritikai tudományosság szigorú keretei között marad.

Az ekképp definiált „nemzeti történelem” mesternarratívájának a kidolgozása – számos előzmény után – paradox módon a máig legterjedelmesebb nem-magyar nyelvű magyar történelmi szintézist az 1810–20-as években megalkotó (külföldi magányban dolgozó) Feszler Ignác Aurél tevékenységéhez köthető, főként első változatában.³⁵ Nemzeti nyelven megszólaló klasszikus megformálását azonban – Péczely József tankönyvnek szánt³⁶ és Pulszky Ferenc immár magyar nyelvű publicisztikai, ám torzóban maradt 1830-as évekbeli kezdeményei után – a század negyvenes éveitől

³⁴ A latin *gens* és *natio* 14. század óta adatható *nemzet* és *nemzetiség*-magyarításai mellett csak 1792-ben, Baróti Szabó Dávid nyelvújítási szótárának második, bővített kiadásában jelenik meg először a *nemzetiség* szóalak. A későbbiekben alapos jelentésmódosuláson keresztülmenő fogalom Széchenyi István, mások szerint Kazinczy Ferenc és Felsőbüki Nagy Pál írásai és beszédei által honosodik meg a magyarországi közbeszédben, az 1840-es években pedig már filozófiai-politológiai igényű definícióival is találkozhatott a korabeli olvasó. Vö. BARÓTI SZABÓ DÁVID: *Kisdéd Szó-tár*, írta Baróti Szabó Dávid. Második kiadás, meg-bővítve. Ellinger János' betűivel, Kassán. 157.; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. II.* 1012.; SZONTAGH Gusztáv: *Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira*. Irta Szontagh Gusztáv, a Magyar Academia rendes, s a Kisfaludy-társaság munkás tagja. Budán, Emich Gusztáv könyvtáros bizománya, 1843. 164 skk; KOSSUTH Lajos: Visszapillantás a szláv mozgalmakra. *Pesti Hírlap*, 1842. 155.; TEVESZ László: Kossuth és a Pesti Hírlap hagyományelvűsége, 1841–1843. In: Szerk. CIEGER András: *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Atelier, Budapest, 2009. 146-150.

³⁵ FESSLER, Ignaz Aurél: *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. I–X*. Bey Joh. Friedrich Gleditsch, Leipzig, 1815–1825. Vö. Koszó János: *Feszler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. A racionalizmustól a romantikáig*. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság, Budapest, 1923. (*Német philológiai dolgozatok*, XXX.). Wenzel fentebb elemzett tanulmányában Feszleré mellett az új „történetírási modor” fontos hazai előzményeként jelenik meg meg (241. p.) Engel János Keresztély és Budai Ézsaiás magyar történelmi összefoglalója. Vö. ENGEL, Johann Christian von: *Geschichte des Ungrischen Reichs. I–V*. In der Camesinasche Buchhandlung, Wien, 1813–1814 és BUDAI Ézsaiás: *Magyar ország históriája. I–III*. Nyomtatta Csáthy György, Debreczenbenn, 1805–1812.

³⁶ PÉCELY József: *A magyarok történetei Ásiából kijövelelektől fogva a mai időig*. Első Darab; *Az Árpád ház kihalásától a mohácsi vért napig*. Második Darab., Tóth ny. Debreczen, 1837.; PULSZKY Ferenc: *Eszmék Magyarország története philosophiájához*. Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Buda-Pest, 1880 [1838–1839].

Horváth Mihály különböző befogadói csoportok számára írt Magyarország-történeti szintéziseiben nyerte el.³⁷

Ilyen értelemben tarthatjuk joggal indokoltnak már az 1850 előtti, mindinkább magyar nyelvűvé váló hazai történetírói tevékenységek vonatkozásában is a „nemzeti történelem” szókapcsolat révén kirajzolódó komplex fogalmi háló feltárására irányuló vizsgálatokat. A történetiség és a hozzá sok szálon kapcsolódó új típusú nemzetfelfogás hazai fogalomtörténetének kutatásához historiográfiai és teoretikus vonatkozásai miatt egyaránt tanulságos kiindulópont Wenzel Gusztáv munkája. Bár ez a tanulmánya napjainkra lényegében kihullott a hazai történetírás-történetből, mégis azt tapasztaljuk, hogy Wenzel kanonizáló észrevételei az előd- és kortárs-történészekről és munkásságukról beépültek a historiográfiai szakirodalomba.³⁸

³⁷ HORVÁTH Mihály: *A magyarok története Európába költözésüktől mostanig. A tanuló ifjúság számára*. Irta Horváth Mihály, Vác megyei pap, a szép művészet és bölcselkedés tanára, a magy. tud. társaság levelező tagja. Eggenberger József s fia és Heckenast Gusztáv könyvkereskedőknél, Pesten. 1841.; Uő: *A magyarok története. I–IV*. Irta Horváth Mihály, philosophia doctor s magyar tud. társ. rend. tag. a Ref. Főiskola betűivel, Pápán, 1842–1846.; Uő: *A magyarok története a bölcsészet tanuló ifjúság számára*. Irta Horváth Mihály, a szép műv. és bölcs. tanára, a magy. tud. társaság rend. tagja, a cs. kir. theresianumi lovagnevelő intézetében a magy. nyelv és irodalom tanítója. Bécsben, 1847.

³⁸ Furcsamód a szaktudománnyá válás útjára lépő történetírást főként a reformkor kezdete és a kiegyezés közötti korszakában a maga összetett társadalom- és eszmetörténeti összefüggésrendszerében részletesen feltáró, rendkívül forrásgazdag és problémaérzékeny R. Várkonyi Ágnes-féle fentebb idézett szakmonográfia sem említi Wenzel itt elemzett tanulmányát (jóllehet számos vonatkozásban vizsgálja Wenzel történészi, sőt historiográfusi munkásságát). Vö. pl. HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig. I–II*. Puky Miklós, Genf, 1865. I. 49–52, II. 45–48.; Uő: Előszó. In: *Kisebbs történelmi munkái. I*. Kiadja Ráth Mór, Pest. VI.; FLEGLER Sándor: *A magyar történetírás történelme*. Ford. Ifj. Szinnyei József. Franklin-társulat, Budapest, 1877. (*Olcsó Könyvtár*, 38.); FRAKNÓI Vilmos: *Horváth Mihály emlékezete* (Olvastatott a Történelmi Társulat 1879 március 6-iki ülésén.). Ráth Mór, Budapest, 1879. 38–40.; MARCZALI Henrik: A magyar történetírás fejlődése a XIX. században. In: Szerk. BEÖTHY Zsolt: *A magyar irodalom története. II*. Bessenyei felléptétől a kiegyezésig 1772–1867. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1896. 787–801.; KOSÁRY Domokos: A magyar történetírás a „romantika korában”. *Irodalomtudományi Közlemények*. 82. évf. 5–6. 1978. 540–560.

László Lajtai L.

Historicism and *National History* in pre-1848 Hungarian History Writing. Some Observations in the Light of Gusztáv Wenzel's Study of Historiography in 1856

The essay examines Gusztáv Wenzel's 1856 paper. Despite its equal importance from the point of view of historical concepts, methods and historiography, this writing has almost completely vanished from Hungarian historiographical literature. The study of Wenzel is analysed within the framework of the so-called 'national history' concept, that is in the light of the growing expectations in the first half of the 19th century concerning the community's own past and making it known amongst the people, as well as in regard to the epistemological and methodological changes in contemporary historiography.